

Moeders van Israël

De herkomst van het matrilineaire principe binnen het jodendom

Scriptie ter afronding van de Bachelor Taal- en Cultuurstudies,
Religie en Cultuur

Werkstuk aangeboden aan:

Dr. E. Ottenheijm

Departement Filosofie en Religiewetenschappen

Faculteit Geesteswetenschappen

Hester Mutzri

3701123

18/03/2014

Inhoudsopgave

Inleiding.....	5
Hoofdstuk 1: wat houdt matrilineaire afstamming in?	7
Hoofdstuk 2: wat staat er in de Tenach over het matrilineaire principe?.....	10
Ezra	12
Hoofdstuk 3: wat staat er in de Misjna over het matrilineaire principe?	15
M. Qiddushin 3:12	15
M. Yevamot 7:5.....	16
Tosefta Qiddushin 4:16.....	17
Hoofdstuk 4: verklaringen voor het invoeren van het matrilineaire principe door rabbijnen	20
De invloed van Romeinse overheersing	20
De verkrachting van vrouwen tijdens de Romeinse opstanden.....	20
Romeinse wetgeving.....	21
Romeinse wetgeving omtrent het verminken van genitaliën.....	22
Verboden vermengingen.....	24
Hesed: liefdevolle vriendelijkheid.....	25
Intimiteit van het moederschap.....	26
Onzekerheid van het vaderschap: “mater certa, pater incertus”	26
Primitieve matriarchaat.....	27
Conclusie: waar komt binnen het jodendom het principe van matrilineaire afstamming vandaan en wat is voor rabbijnen de reden geweest deze wet in te voeren?	28
Literatuur	30

Inleiding

Als dochter van een Joodse vader en een niet-Joodse moeder heb ik me vaak afgevraagd waarom mijn broer, zus en ik geen Joodse kinderen zijn. De regel 'je bent alleen Joods als je moeder Joods is' lijkt zo te zijn ingeburgerd dat maar weinigen stil lijken te staan bij de vraag waarom dat eigenlijk zo is. De enige manier waarop mijn broer, zus of ik joods zouden kunnen worden is door middel van een bekeringsproces. De vraag waarom de moeder bepalend is voor de al dan niet Joodse status van haar kind is er een die dicht bij mezelf staat. Waarom is het niet genoeg om een Joodse vader te hebben, en wat heeft de moeder wat de vader niet heeft?

In de kern raakt deze bovenstaande discussie dus de vraag : wie is Joods en wie niet? De regel dat de status van een kind wordt bepaald door de status van de moeder wordt in het jodendom dikwijls aangeduid als het *matrilinaire principe*. Veel geleerden hebben zich gebogen over de vraag wat voor rabbijnen de reden is geweest om deze regel in te voeren in de joodse wetgeving. Van oudsher is het jodendom juist patrilineair van aard: Het overgrote deel van de rabbijnse familiewetgeving laat zien dat juist de vader een overheersende rol speelt. Zo wordt verwantschap, status en opvolging doorgegeven door de vader (Cohen, 1999, p. 264). Tevens speelt patrilineaire afstamming in de Tweede Tempelperiode een grote rol.

Over de herkomst van het matrilineaire principe bestaat onder geleerden geen consensus. De actuele stand van zaken vraagt daarom om een verdieping en een heldere weergave van het huidige debat. Tegenwoordig zijn er bij bepaalde joodse stromingen ook veranderingen zichtbaar: niet elke denominatie en/of rabbijn stelt het hebben van een joodse moeder meer verplicht voor het verkrijgen van de joodse identiteit. Een onderzoek naar het fenomeen van matrilineaire afstamming krijgt daardoor nog meer relevantie: waar komt dit principe eigenlijk vandaan?

Waarom zijn rabbijnen zo ogenschijnlijk plotseling overgegaan tot het invoeren van een matrilineair afstammingssysteem? Aan de hand van primair en secundair bronnenonderzoek zal er gepoogd worden een antwoord te vinden op de volgende hoofdvraag:

Waar komt binnen het jodendom het principe van matrilineaire afstamming vandaan en wat is voor rabbijnen de reden geweest deze wet in te voeren?

Om tot een beantwoording van deze hoofdvraag te komen heb ik een viertal deelvragen geformuleerd. De eerste deelvraag luidt: *wat houdt matrilineaire afstamming in?* Hier zal worden ingegaan op een antropologische uitleg van het fenomeen, en vervolgens wordt dit toegespitst op het jodendom. In hoofdstuk 2 zal er dieper worden ingegaan op verschillende passages uit de Tenach en de bijbehorende deelvraag luidt: *wat staat er in de Tenach geschreven over het matrilineaire principe?* Hoofdstuk 3 probeert een antwoord te vinden op de vraag: *wat staat er in de Misjna over het matrilineaire principe?* Tot slot focus ik me in hoofdstuk 4 op de mogelijke redenen voor het invoeren van een matrilineaire principe, met de vraag: *wat zijn de mogelijke verklaringen voor het invoeren van het matrilineaire principe?*

Het uitgevoerde onderzoek is vooral historisch van aard met een focus op de joodse Heilige Geschriften: de Tenach en de Misjna. In deze bronnen vinden we teksten die de vraag naar de herkomst van het matrilineaire principe mogelijkserwijs kunnen beantwoorden. Aan de hand van verklaringen van vooraanstaande onderzoekers zal er hopelijk opheldering komen over een

regel die voor velen nog altijd moeilijk te doorgronden is. Aan het einde zal ik in de conclusie nog enkele voorstellen doen voor vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 1

Wat houdt matrilineaire afstamming in?

Binnen de antropologie en de sociologie gebruikt men de term *matrilineair* om samenlevingen te beschrijven waarbij afstamming wordt bepaald door de vrouwelijke lijn. Afstamming is niet hetzelfde als *verwantschap*. Verwantschap geeft namelijk de onderlinge relatie aan tussen personen. Deze relatie wordt bepaald door een grote variatie aan regels of principes die verwanten onderscheiden van niet-verwanten. Dit in tegenstelling tot afstamming, waarbij de eenheid van verwanten wordt bepaald door de bloedlijn. Iemand kan dus alleen lid worden van zo'n eenheid door zijn of haar ouders. Het principe van afstamming is veelal een cultureel en mythisch fenomeen. Er kan dus alleen worden gesproken over een vaderafstamming (patrilineair) of moederafstamming (matrilineair) als dit verschijnsel binnen een bepaalde groep cultureel bepaald is (Schneider & Gough, 1961, p. 2). Vroeger bestonden matrilineaire samenlevingen onder andere in Egypte en Mesopotamië. Vandaag de dag zijn ze nog steeds te vinden in Afrika, India en Polynesië (Cohen, 1999, p. 263).

Het systeem waarbij bepaald wordt of iemand lid wordt van de afstammingsgroep van de vader of de moeder wordt *unilineaire afstamming* genoemd. Als – afhankelijk van het bepalende geslacht – de vader of moeder geen lid is van de bepalende afstammingsgroep wordt het kind automatisch geen lid. Er is sprake van matrilineaire afstamming als de vrouwelijke bloedlijn bepalend is voor het vormen van een eenheid van afstammelingen (Schneider & Gough, 1961, pp. 2-3). Unilineaire afstamming is een manier om een identiteit te construeren en door te geven aan afstammelingen en de groep. In het geval van matrilineaire afstamming zijn het de moeder en haar vrouwelijke voorouders die cruciaal zijn voor het vormen van een identiteit van het kind (Humer, 2000, p. 374).

Volgens antropoloog Schneider zijn er drie principes die gelden voor een unilineaire afstammingsgroep. Zij karakteriseren de afstammingsgroep en hebben bepaalde onderscheidende karakteristieken. In het geval van matrilineaire afstamming zijn dat: vrouwen zijn verantwoordelijk voor de zorg voor de kinderen, volwassen mannen hebben de autoriteit over vrouwen en kinderen en ten derde dat binnen de afstammingsgroep exogamie (dat is: een huwelijk met iemand buiten de eigen stam of familie) vereist is (1961, p. 5).

De vrouw die de primaire verantwoordelijkheid heeft over de zorg voor het kind is degene door wie het kind aansluiting vindt bij andere verwanten. Dit is zowel het geval bij matrilineaire afstamming als bij patrilineaire afstamming: het is de moeder die de eerste verantwoordelijkheid heeft over haar kinderen (Schneider & Gough, 1961, p. 6). De rol van de man binnen de afstammingsgroep bestaat uit het uitoefenen van autoriteit over vrouw en kinderen. Dus ook in matrilineaire afstammingsgroepen zijn het de mannen die autoriteit hebben (Schneider & Gough, 1961, p. 6).

Hoewel in beide afstammingsystemen het de mannen zijn die autoriteit hebben, is het cruciale verschil dat bij een patrilineair systeem de afstamming via de man loopt. In het geval van matrilineaire afstamming loopt de lijn van afstamming (groepsplaatsing) via de vrouw. Dit is volgens Schneider het fundamentele verschil tussen de twee afstammingsgroepen (1961, pp. 7-8).

Als we bovenstaande kenmerken toespitsen op het jodendom moeten er een aantal kanttekeningen worden geplaatst. De twee belangrijkste verschillen met matrilineaire samenlevingen zoals deze worden omschreven binnen de antropologie is ten eerste dat het matrilineaire principe in het jodendom alleen geldt als er sprake is van een gemengd huwelijk, zoals we later in dit onderzoek nog zullen terugzien. Ten tweede heeft het jodendom niet altijd even duidelijk een matrilineair afstammingsstelsel gehad. Aan de hand van een aantal concrete voorbeelden zal er worden gekeken in hoeverre het jodendom een matrilineaire afstamming kent.

Ten eerste zal er worden gekeken naar priesterlijke afstamming. Het priesterschap wordt binnen het jodendom doorgegeven van vader op zoon en is dus patrilineair (Eilberg-Schwartz, 1990, p. 164). Genealogisch gezien is het doorgeven van het priesterschap van vader op zoon erg belangrijk. Op deze manier kon men de priesterlijke lijn voortzetten en er zeker van zijn dat zijn voorouders ook priester waren. Vanaf de periode van de Babylonische ballingschap werd het voor de priesterlijke gemeente belangrijk zichzelf te onderscheiden van niet-priesters. Het traceren van priesterlijke voorouders, allen afstammelingen van Levi, werd een belangrijke manier om autoriteit en macht te claimen (Eilberg-Schwartz, 1990, p. 166).

Ten tweede werd het besnijdenisritueel voor priesters ook een manier om een afstammingslijn te symboliseren. Besnijdenis speelt binnen patrilineaire gemeenschappen een grote rol, aangezien het vaak symbool staat voor genealogie en vruchtbaarheid. Het besnijden van de penis gaat terug tot Abraham en door dit ritueel uit te voeren is er direct een genealogische lijn zichtbaar die teruggaat tot Abraham. Daarnaast is de penis een symbool van verwantschap in patrilineaire afstammingsstelsels. Kort gezegd symboliseert besnijdenis dus patrilineaire afstamming binnen de priesterlijke gemeenschap, zodat het de leden ervan samenbindt (Eilberg-Schwartz, 1990, pp. 167-171).

Daarnaast merkt de auteur Shaye D. Cohen in zijn *The Beginnings of Jewishness* op dat het matrilineaire verwantschapssysteem binnen de rabbijnse gemeenschap nauwelijks bekend is. Verwantschap, status en opvolging wordt doorgegeven door de vader (1999, p. 264). Het is echter wel belangrijk om op te merken dat er onderscheid moet worden gemaakt tussen een binnen- en buitenperspectief. Binnen het jodendom is het in eerste instantie de moeder die bepaalt of het kind joods of niet-joods is. Is het kind joods, dan wordt het binnen-perspectief belangrijk. Het is dan vervolgens in veel gevallen de vader die de sociale status van het kind bepaalt (priesterlijk, Levitisch enz.).

In de Thorah is zo'n buiten- en binnen-perspectief ook zichtbaar, echter zijn het hier uitsluitend mannen die hier verantwoordelijk voor zijn. Vanuit een extern standpunt is de afstammingslijn van Israël voortgekomen uit Abraham en Isaac, maar intern gezien zijn de Israëlieten afstammelingen van een van de twaalf stammen van Israël, de zoons van Jacob. Binnen een (patrilineaire) lineaire afstammingslijn is er dus een gesegmenteerde genealogie zichtbaar, lopend vanaf Jacobs zonen (Oden, 1983, p. 196).

Wat wel strookt met de karakteristieken van matrilineaire samenlevingen is het feit dat het jodendom altijd erg patriarchaal van aard is geweest. Het zijn de mannen die autoriteit hebben en de vrouwen die de verzorgende taak op zich nemen. Er zijn niet veel voorbeelden bekend van Joodse vrouwen die hoge posities vervullen of autoriteit hebben, hoewel niet iedereen het hier

over eens is ¹. Deze kenmerken hebben echter niks te maken met een patrilineaire of matrilineaire lijn, aangezien het bij patriarchale of matriarchale samenlevingen niet gaat om een afstammingslijn maar om de vraag wie de meeste macht heeft binnen een samenleving: vrouwen of mannen.

Bovenstaande voorbeelden laten dus zien dat een matrilineair afstammingsstelsel binnen het jodendom niet erg voor de hand ligt. Zeer waarschijnlijk is afstamming dan ook niet altijd matrilineair bepaald. In hoofdstuk 1 wordt daarom verder ingegaan op de herkomst van het matrilineaire principe. Is de Tenach wellicht toch de bron waar men naar moet kijken om dit afstammingsprincipe te kunnen verklaren of begrijpen?

---

¹ Tal Ilan (1999), *Integrating Women into Second Temple History*. P. 3. Ilan onderzoekt bronnen waarin vrouwen ogenschijnlijk afwezig lijken te zijn, maar waar als men er goed naar kijkt toch bewijs gevonden kan worden dat vrouwen zich mengden in het politieke, literaire en theologische leven.

Hoofdstuk 2

Wat staat er in de Tenach over het matrilineaire principe?

Voor het antwoord op de vraag waar het matrilineaire principe vandaan komt, zal er eerst worden gekeken naar het principe tegen de achtergrond van de Tenach. Zijn er in de Tenach aanwijzingen of geboden te vinden die het matrilineaire principe ondersteunen? De Tenach is voor de joden een van de belangrijkste heilige geschriften. Het beschrijft het lot en leven van het Joodse volk te midden van andere volken in het Midden-Oosten. Het is het geschenk van God aan de joden, en zodoende beschouwen joden zichzelf als het uitverkoren volk. De Thorah, de eerste vijf boeken van de Tenach, bevat 613 geboden of mitswot. Dit zijn de geboden die door God aan het Joodse volk zijn gegeven en zij vormen de kern van de Joodse wet, de halacha. De rabbijnen stellen dat alle regels die zijn opgenomen in de halacha direct afkomstig zijn van God, gegeven aan zijn volk op de berg Sinai.

De Torah beschrijft een aantal gevallen van verboden gemengde huwelijken. Een aantal van deze passages gaan over het verbod op het huwelijk tussen Israëlieten en Kanaänieten, de inwoners van Kanaän. Zo valt er in Exodus 34:15-16 te lezen: ²

¹⁵ Sluit geen verbond met de inwoners van dat land, want wanneer die zich met hun goden afgeven en offers aan hen brengen, zouden ze jullie uitnodigen om aan hun offermaaltijden deel te nemen. ¹⁶ En als jullie uit hun dochters voor je zonen vrouwen kiezen, en die vrouwen geven zich met hun goden af, zullen ze ook je zonen daartoe verleiden.

Wat uit deze tekst duidelijk spreekt is de angst dat de Israëlieten zich zouden laten verleiden tot het aanbidden van heidense goden en daarmee hun verbond met God zouden verbreken. Het is dus een duidelijke waarschuwing voor Israëlitische mannen tegen het trouwen met een Kanaänitische vrouw. Afgoderij is binnen het jodendom een grote zonde en is zelfs een van de tien geboden. Een tweede passage waarin een verbod wordt uitgesproken op een huwelijksverbintenis is Deuteronomium 7:1-4:

¹ Straks zal de HEER, uw God, u naar het land brengen dat u in bezit zult nemen en veel volken voor u op de vlucht jagen: de Hethieten, de Girgasieten, de Amorieten, de Kanaänieten, de Perizzieten, de Chivvieten en de Jebusieten – zeven volken die groter en machtiger zijn dan u. ² Wanneer de HEER, uw God, u de overwinning op hen schenkt, moet u hen doden. U mag geen vredesverdrag met hen sluiten en hen niet sparen. ³ Sta ook geen huwelijksverbintenissen met hen toe; sta uw dochter niet af aan een van hun zonen en zoek bij hen geen vrouw voor uw eigen zoon. ⁴ Want zij zouden uw kinderen ertoe verleiden de HEER ontrouw te worden en andere goden te dienen. Daarmee zou u zijn toorn over u afroepen en dat zou u meteen met de dood moeten bekopen.

In deze passage is wederom te lezen dat het Israëlieten niet is toegestaan hun dochters af te staan aan een zoon afkomstig uit een van de zeven bovengenoemde stammen. Tevens mogen zij voor hun eigen zoon geen echtgenote zoeken bij een van deze stammen. Meteen erna volgt de

---

² Voor het citeren van passages uit de Bijbel wordt gebruik gemaakt van de *Nieuwe Bijbelvertaling* (2004) van het Nederlands Bijbelgenootschap/ Vlaams Bijbelgenootschap. Tenzij anders aangegeven.

reden van dit verbod: er bestaat een te groot risico dat de kinderen van de Israëlieten zich zouden laten verleiden tot afgoderij.

Louis M. Epstein (1942) onderschrijft in zijn boek *Marriage Laws in the Bible and the Talmud* het feit dat het verbod op een huwelijk tussen een Hebreëer en iemand uit de zeven bovengenoemde stammen vooral een religieus verbod is, maar er waren ook andere stammen die door de joden werden beschouwd als minderwaardig. Het verbod op het trouwen met een Amalekiet komt voort uit een strijd die de Israëlieten onder het leiderschap van Mozes met Amalek voerden. De Amalekieten werden gezien als de ergste vijanden van de joden en een expliciet verbod op een huwelijk was zodanig niet eens nodig: het was voor de Israëlieten duidelijk dat de Amalekieten hun aartsvijanden waren waarmee zij niks te maken wilden hebben.³ Ook de Ammonieten en de Moabieten behoorden tot de stammen die zich niet mochten voegen bij de congregatie van Israëlieten. Dit omdat zij weigerden om het Israëlitische volk te voorzien van water en voedsel na de uittocht uit Egypte en omdat zij Bileam inhuurden om Israël te vervloeken (Epstein, 1942, pp. 156-159).

Cohen stelt dat sommige Israëlieten dachten dat deze verboden huwelijken ook betrekking hadden op andere volken dan de Kanaänieten. Het kwam echter bij niemand op dat zo'n huwelijk ongeldig of nietig was en dat de kinderen van een niet-Joodse vrouw geen Israëlieten zouden zijn. Er werden veel huwelijken gesloten tussen Israëlitische vooraanstaande figuren en buitenlandse vrouwen. Zo trouwde Judah met een Kanaäniet en Jozef met een Egyptische vrouw (Cohen, 1999, p. 264). De uitheemse vrouw werd onderdeel van het Israëlitische volk op het moment dat zij trouwde met een Israëliet. Het huwelijk kon ook wel worden gezien als bekering tot het jodendom: vanaf het moment van trouwen werd de buitenlandse vrouw een Israëlitische vrouw. Bovengenoemde passages drukken dan ook niks anders uit dan bezorgdheid over het aanbidden van heidense goden, het is niet het begin van een matrilineaire principe, aldus Cohen (1999, pp. 265-266).

Hoewel er dus bepaalde teksten in de Torah wijzen op een verbod op gemengde huwelijken, gaan er maar weinig stemmen op om de wortels van het matrilineaire principe hier te situeren. De passages in de Tenach waar het nageslacht tussen een Israëlitische vrouw en een uitheemse man matrilineair werd bepaald duidt volgens Cohen op het principe van een matrilokaal huwelijk. Deze huwelijksvorm betekende dat de niet-Joodse man zich voegde bij de stam van zijn aanstaande vrouw. Een voorbeeld hiervan is te lezen in 1 Kronieken 2:34: "Sesan had geen zonen, alleen dochters. Een van zijn dochters gaf hij tot vrouw aan zijn dienaar, de Egyptenaar Jarcha. Zij baarde Attai." Aan kinderen van concubines en slaven werd soms een lagere status toegekend, maar dit betekende niet dat deze kinderen wettelijk werden gezien als niet-Joods (Cohen, 1999, p. 266).

Belangrijk om te vermelden is dat er in de pre-exilische periode (de periode voor de Babylonische ballingschap (586 V.C. – 539 V.C.)) geen wet bestond die een huwelijk kon verbieden of ongedaan kon maken. Epstein stelt dat "marriage was the home-taking for marital union; as such, it was fact, right or wrong, that no law could undo. Second, the status of the

---

³ In Deut. 25:17-19 valt te lezen: **17** Vergeet niet wat de Amalekieten u hebben aangedaan tijdens uw tocht uit Egypte. **18** Toen u uitgehongerd en uitgeput was hebben ze gewetenloos, zonder enig ontzag voor God, de achterhoede overvallen, waar de zwaksten zich bevonden. **19** Vergeet het niet! En wanneer straks de HEER, uw God, u vrede heeft gegeven in het land dat u als grondgebied van hem krijgt, door u te verlossen van de vijanden die u omringen, zorg er dan voor dat niets op aarde nog aan het volk van Amalek herinnert.

children born of mixed marriages is not a problem to the legislator.” (1942, p. 160). De gemengde huwelijken die op weerstand stuitten waren met name die tussen een Israëlitische man en een uitheemse vrouw. Als een zoon van Israël zich zou laten verleiden tot het aanbidden van heidense goden was dat een stuk dramatischer dan als een Israëlitische vrouw dat deed “...since the woman had no standing in the religious community.” (Epstein, 1942, p. 161).

Bovenstaande uitleg duidt dat er dus op dat er in de tijd van Thorah nog niet zoiets bestond als een matrilineair systeem. Er lijkt pas een omwenteling zichtbaar te zijn vanaf het moment dat de joden terugkeren uit hun ballingschap in Babylonië. Deze ballingschap vond plaats in het jaar 586 V.C., met het vernietigen van de tempel door de Babyloniërs. Wanneer deze ballingschap tot een einde kwam is niet geheel duidelijk. In het boek Ezra staat dat de joden in 539 V.C. mochten terugkeren naar Jeruzalem, na het uitvaardigen van het Edict van Cyrus (Coogan, 2011, p. 415). Volgens een andere interpretatie eindigde de ballingschap tussen 515-520 V.C., met de bouw van de Tweede Tempel. Onder deze ballingen bevond zich ook de priester Ezra.

Ezra

Sommige geleerden nemen het boek Ezra als het fundament voor het matrilineaire principe. In Ezra valt te lezen dat de uit ballingschap terugkeerde Israëlieten zich hadden laten verleiden tot het aangaan van huwelijken met uitheemse vrouwen. In [Ezra 9:2](#) lezen we: “**2**ze hebben namelijk meisjes van die volken tot vrouw genomen, voor zichzelf en voor hun zonen, en zo hebben zij, het heilige zaad, zich vermengd met de bevolking van het land. De leiders en bestuurders gingen in deze ontrouw voorop”. Als reactie op deze zonde stuurde Ezra op advies van Sechamja alle uitheemse vrouwen en kinderen weg uit de gemeenschap, 113 in totaal.

Ezra veroordeelde de huwelijken tussen Israëlitische mannen en uitheemse vrouwen, maar aan de huwelijken tussen Israëlitische vrouwen en uitheemse mannen werd weinig aandacht geschonken. Was dat omdat het nageslacht van een Israëlitische vrouw met een uitheemse man automatisch Joods zou zijn? Als dat het geval was zou er geen enkel probleem zijn. Andersom zou het betekenen dat het kind niet-Joods zou zijn en dus de genealogische zuiverheid van de Joodse gemeenschap in gevaar zou brengen. Dat zou kunnen betekenen dat er ten tijde van Ezra (en Nehemia) al zoiets bestond als matrilineaire afstamming. Het feit dat zowel de vrouwen als kinderen werden weggestuurd kan erop duiden dat er aan de kinderen een niet-Joodse status werd toegekend. Deze uitleg wordt door een aantal geleerden gezien als de meest logische (o.a. Schiffman, 1985, p.16). Maar als we Nehemia erop naslaan, dan valt te lezen dat er wel degelijk oog was voor huwelijken tussen een Joodse vrouw en een uitheemse man: **31** “Voorts verplichten wij ons onze dochters niet aan de bevolking van het land te zullen uithuwelijken, en hun dochters niet voor onze zonen te zullen nemen”. Uit deze passage wordt wel geconcludeerd dat alle gemengde huwelijken verboden waren, maar dat alleen het nageslacht van een Joodse moeder en een niet-Joodse vader als Joods werd gezien (Schiffman, 1985, pp. 15-16). Bij Schiffman zien we dan ook dat hij zeker is van de herkomst van het matrilineaire principe: “(...) it seems that the regulations regarding the determination of Jewish descent enshrined in our tannaitic texts must have originated in the Babylonian exile.” (1985, p. 16).

Toch zijn er anderen die deze uitleg niet plausibel vinden en er een andere mening op nahouden. Een alternatieve uitleg is namelijk dat Ezra geen aandacht besteedde aan huwelijken tussen Joodse vrouwen en uitheemse mannen omdat deze huwelijken gewoonweg over het hoofd werden gezien (Cohen, 1999, pp. 267-268). Zij vormden geen bedreiging omdat vrouwen, als zij trouwden met een niet-Jood, niet langer onderdeel waren van de groep. Zodoende waren zij ook

geen gevaar voor de rituele verontreiniging (Blenkinsopp, 2009, p. 67). Heger haalt enkele argumenten aan om aan te geven dat er ten tijde van Ezra geen sprake was van een matrilineair systeem. Dit valt volgens hem af te lezen aan de nadruk die er wordt gelegd op de etniciteit van de vader en de overheersende patriarchale joodse cultuur (2012, p. 217). Epstein stelt dat Ezra met zijn verbod op gemengde huwelijken een ideologie van raszuiverheid voor ogen had (1942, 162). Hij baseert deze theorie op zijn interpretatie van de woorden “heilig zaad”. In deze woorden leest Epstein een nieuwe ideologie van raszuiverheid. Hij ziet hierin een biologische uitleg van ras: de zuiverheid van bloed. Voor Ezra was het niet de moderne notie van (biologische) raszuiverheid die telde maar de angst voor morele en genealogische onreinheid van Israël, aangeduid als het “heilige zaad” (Hayes, 2002, p. 7).⁴ De hogere en heilige status van de Israëlieten heeft dus niet per se te maken met ras. Ras slaat op een biologische toevalligheid terwijl het zaad van de Israëlieten een heilige betekenis heeft en geïnitieerd is door God (Hayes, 1999, p. 9).

Het in stand houden van genealogische zuiverheid was vóór Ezra alleen verplicht voor priesters. Gemengde huwelijken tussen (hoge)priesters en heidenen waren niet toegestaan, omdat het nageslacht van zo’n verbintenis genealogisch onzuiver was (Hayes, 2002, p. 10). Ezra breidde dit verbod uit en besloot dat het nageslacht van een Israëliet en een heiden ook genealogisch onzuiver was, zo lezen we in Ezra 9:1:

¹ Toen deze zaken afgehandeld waren, kwamen de leiders naar mij toe en zeiden: ‘Het volk van Israël, de priesters en de Leviëten hebben zich niet afzijdig gehouden van de bevolking van het land en ook niet van de gruwelijke gebruiken van de Kanaänieten, Hethieten, Perizzieten, Jebusieten, Ammonieten, Moabieten, Egyptenaren en Amorieten.

Een dergelijke verbintenis zou ervoor zorgen dat het heilige zaad van Israël als het ware ontheiligd werd. Er was dus niet zozeer sprake van een morele of religieuze onzuiverheid die de heidense vrouwen met zich meebrachten, omdat ook niet-joden dezelfde morele en religieuze leefwijze konden aanhangen als joden. Genealogie was iets dat niet-joden niet konden verkrijgen, en juist dat wilde Ezra veilig stellen (Hayes, 2002, p. 13). Het waren niet uitsluitend meer de priesters die vielen onder dit verbod, hoewel Josephus het hier niet mee eens lijkt te zijn: schijnbaar was hij nog steeds van mening dat het slechts de priesters waren die vielen onder dit verbod (Schwartz, 2007, pp. 102-103). Wellicht bedoelde Josephus hier wel alle Israëlieten mee, want in Jubileëen lezen we namelijk ook een verbod op gemengde huwelijken en seksuele contacten, bestemd voor alle Israëlieten. Dit verbod is gebaseerd op Exodus 19:-5-6 waar Israël door God een “volk van priesters” wordt genoemd (Hayes in Kalmin & Schwartz, 2003, p. 17).

Waar religieuze argumenten voor Hayes niet de hoofdrol spelen, doen zij dat voor Heger wel. Hij is van mening dat de reden voor het wegsturen van de uitheemse vrouwen en hun kinderen voortkwam uit de angst dat de Israëlieten teveel zouden assimileren met nabije volkeren. Toen de Israëlieten door koning Nebukadnezar werden gedwongen te vertrekken naar Babylonië, werd Judea bewoond door vreemdelingen. Op het moment dat zij terugkeerden uit ballingschap troffen zij mensen uit vreemde stammen aan die zich hadden gemengd in het leven van de achtergebleven Israëlieten. Het wegsturen van de 113 heidense vrouwen en kinderen was dus

⁴ Zie wederom Ezra 9:1 : **2** ze hebben namelijk meisjes van die volken tot vrouw genomen, voor zichzelf en voor hun zonen, en zo hebben zij, *het heilige zaad*, zich vermengd met de bevolking van het land. De leiders en bestuurders gingen in deze ontrouw voorop”.

een poging van Ezra om het voortbestaan van het joodse cultuur en religie veilig te stellen. Het motief is hetzelfde als het verbod op gemengde huwelijken in Deuteronomium: de Israëlieten zouden hierdoor God verlaten en zich laten verleiden tot het vereren van heidense Goden (Heger, 2012, p. 220).

In de vijfde eeuw v.C. vond er nog een ommekeer plaats: Perikles, de leider van het toenmalige Athene, voerde in 451 v.C. een nieuwe wet in. Slechts zij die geboren werden uit een Atheense man en een Atheense vrouw mochten zichzelf een Atheens staatsburger noemen. Wellicht voerde Ezra een soortgelijke wet in en waren de huwelijken ongeldig omdat beide ouders van Israëlitische komaf moesten zijn. Zoals eerder genoemd kon het negeren van een gemengd huwelijk tussen een Joodse man en een uitheemse vrouw ook voortkomen uit de geringe status die vrouwen in die tijd hadden. Het hoefde niet meteen te betekenen dat Ezra overstapte op het systeem van matrilineaire afstamming, (Cohen, 1999, pp. 270-271). Ook in het boek Jubileeën vindt Cohen geen overtuigende elementen die erop duiden dat het matrilineaire principe bestond voor de invoering van de wet door rabbijnen, en Josephus en Philo wisten ook niets af van het matrilineaire principe (Cohen, 1999, pp. 270-271).⁵

De theorie dat het matrilineaire principe is ontstaan ten tijde van Ezra en Nehemia wordt lang niet door iedereen aanvaard. Hayes, Cohen en Blenkinsopp geven allen vele plausibele argumenten die laten zien dat Ezra geen matrilineair afstammingsstelsel voor ogen had maar veel eerder een angst voor genealogische, religieuze en/of rituele onzuiverheid. Anderen, bijvoorbeeld Schiffman, vinden Ezra wél overtuigend genoeg. Het moge duidelijk zijn dat noch in Ezra, noch in de rest van Tenach, voldoende overtuigende verklaringen zijn te vinden die met zekerheid een matrilineair principe kunnen vaststellen.

---

⁵ Philo gebruikt het woord *nothos*, vaak vertaald als bastaard, voor het nageslacht van zowel een Israëlitische moeder en een heidense vader als een Israëlitische vader en een heidense moeder. Dit duidt dus niet op bekendheid met een matrilineair principe (Cohen, 1999, pp. 271-272). Josephus staat niet stil bij het huwelijk tussen een niet-joodse vrouw en een Herodiaanse prins. De vrouw werd, zoals beschreven in de Tenach, joods op het moment dat zij een huwelijk aanging met een joodse man. Hun kinderen waren dan ook gewoon joods. En hoewel hij het huwelijk tussen een Israëlitische man en een heidense vrouw of slavin bekritiseert, is hun nageslacht wel gewoon joods (Cohen, 1999, pp. 272-273).

Hoofdstuk 3

Wat staat er in de Misjna over het matrilineaire principe?

Naast de Tenach en de Thorah is de Talmoed het belangrijkste geschrift binnen het jodendom. De Talmoed is de mondelinge Thora en bestaat uit twee onderdelen die met elkaar verweven zijn: de Misjna en de Gemara. De Misjna is het eerste grote werk geschreven door vroege rabbijnen, *tannaim* genoemd. De literatuur die deze tannaim hebben voortgebracht wordt ook wel tannaitische literatuur genoemd. Het werk is geschreven in het Hebreeuws en bevat commentaren van rabbijnen vanaf de eerste eeuw tot het begin van de derde eeuw. De Misjna bestaat uit zes categorieën (*sedarim*) die elk meerdere traktaten (*masekhtot*) bevatten. Wat de rabbijnen precies wilden bewerkstellingen met de Misjna is niet geheel duidelijk. Het werk bevat veel onderwerpen die erg idealistisch van aard zijn en zodoende denken velen dan ook dat de Misjna niet was bedoeld als wetboek. Het moet eerder worden gezien als studiemateriaal met onderwerpen die de vroege redacteuren belangrijk achtten. Toch heeft de Talmoed tot op de dag van vandaag grote invloed op het Joodse volk (Baskin & Seeskin, 2010, pp. 66-68).

Het rabbijns jodendom vindt haar oorsprong in het Palestina van de eerste eeuw. De eerste rabbijnen kwamen op na de twee opstanden tegen Rome: de plundering van Jeruzalem door de Romeinen tussen het jaar 66-74 (met de vernietiging van de Tempel in het jaar 70) en de Bar Kochba-opstand tussen 132-135 (Baskin & Seeskin, 2010, p. 58). Wat hebben de vroege rabbijnen geschreven over het principe van matrilineaire afstamming?

M. Qiddushin 3:12

In dit onderdeel staat de vraag centraal wat er in de Misjna staat geschreven over het matrilineaire principe en hoe deze tekst kan worden begrepen. De interpretaties van verschillende auteurs worden uiteengezet. De centrale tekst uit de Misjna over het matrilineaire principe is M. Qiddushin 3:12. Deze tekst staat in de Derde Orde van de Misjna, genaamd *Nashim* ('vrouwen') onder traktaat *Qiddushin* ('verloving'). *Nashim* bevat onder andere traktaten over verloving, huwelijk en scheiding. Ik maak hiervoor gebruik van de Duitse vertaling van Michael Krupp (2004, p. 24) M. Qiddushin 3:12 gaat als volgt:

In Jedem fall, wo es Antraungen gibt, bei deinen keine Gesetzeübertretung vorlegt, geht das Kind nach dem Vater. Und wo ist das der Fall? Wenn eine Priestertochter, eine Levitin oder eine Israelitin einen Priester, eine Leviten oder Israeliten heiratet. Und in jedem Fall wo es Antraungen gibt, bei denen es eine Gesetzübertretung gibt, geht das Kind nach dem Bemakelten von den beiden. Und wo ist der Fall? Wenn eine Witwe einen Hohen Priester heiratet, eine Gescheidene oder einen Chaluza einen gemeinen Priester, eine Bastardin oder eine Netina einen Israeliten, die Tochter eines Israeliten einen Bastard oder Natin. In jedem Fall, wo eine Antraung ungültig ist, die Antraung durch andere aber Gültig, ist das Kind ein Bastard. Und wo ist das der Fall? Jeder, der eine von den in der Tora bezeichneten Verbotenen beschläft. In jedem Fall, wo seine Antraung wie der Antraung durch andere ungültig ist, ist das Kind wie sie. Und wo ist der Fall? Wenn es das Kind einer Sklavin oder Heidin ist.

Traktaat M. Qiddushin 3:12 geeft een aantal regels weer. Elk van deze regels laat zien hoe de status van het nageslacht wordt bepaald. Het kind volgt: de vader, een van de twee ouders, geen van de ouders of de moeder. Enkele uitleg dient nog te worden gegeven over de termen *mamzer* (in de Duitse vertaling 'Bastard') en *netina*. *Mamzer* wordt doorgaans vertaald als 'bastaard',

maar deze term is vaak misleidend. Het verwijst namelijk naar een kind dat geboren is uit ouders die een illegaal/onwettelijk huwelijk of verbond met elkaar hebben. Een *mamzer* is als het ware besmet door zijn afkomst en er worden hem of haar daarom huwelijksbeperkingen opgelegd. *Mamzerim* mogen niet trouwen met joden uit priesterlijke, Levitische en Israëlitische kringen. Verder is een *mamzer* een volwaardige Jood, hetzij lager in status. *Mamzerim* zijn dan ook verplicht om alle joodse geboden te volgen (Schiffman, 1985, p. 11). Een *netin* is een tempelslaaf (Cohen, 1999, p. 274). In M. Qiddushin 4:1 wordt uitgelegd dat *mamzerin* en *netinim* twee afstammingsgroepen zijn die slechts met elkaar of met andere van de genoemde groepen (proselieten, vrijgelatenen, vondelingen en zwijgzamen)⁶ mogen huwen. In onderstaande tabel een schematisch overzicht van M. Qiddushin 3:12:

	Geldige verlovings, geen overtreding	Geldige verlovings, wel een overtreding	Ongeldige verlovings met deze man, geldige verlovings met anderen	Ongeldige verlovings met deze man, ongeldige verlovings met anderen
<u>Nageslacht</u>	Volgt de vader	Volgt de ouder met de laagste status; vader óf moeder	Volgt geen van de ouders; kind is een <i>mamzer</i>	Volgt de moeder

In de vierde paragraaf (ongeldige verlovings met deze man/ ongeldige verlovings met anderen) wordt de helft van het matrilineaire principe geïntroduceerd: het nageslacht van een slavin/heidense vrouw en een Israëlitische man volgt de status van de moeder. Maar geldt dat andersom ook? Volgt het kind van een heiden of slaaf en een Joodse vrouw de vader? De tekst die hier een antwoord op geeft is M. Yevamot 7:5.

M. Yevamot 7:5

Ein Bastard kann untauglich oder zum Genuss der Hebe geeignet machen. Inwiefern? Wenn eine Israelitin einen Priester, oder wenn eine Priestertochter einen Israelieten heiratet, und von ihm eine Tochter zur Welt bringt, wenn diese Tochter (dann) einen Sklaven heiratet oder einen Nichtisraeliten, und von ihm einen Sohn zur Welt bringt, so ist dies ein Bastard. Ist die Mutter seiner Mutter ein Israelitin, mit einem Priester (verheiratet), isst sie von der Hebe. Aber die Tochter eines Priesters, mit einem Israeliten (verheiratet), isst nicht von der Hebe.

Er wordt in dit traktaat niet uitgelegd waarom de zoon van een Israëlitische vrouw en een slaaf/heidense een *mamzer* is. Als we kijken naar de regel in M. Qiddushin 3:12, paragraaf 4 (zie boven) dan blijkt daaruit dat een vrouw niet in staat is een geldig huwelijk aan te gaan met een Israëliet of met een andere man. De heidense vrouw of slavin is namelijk niet bevoegd om een huwelijk met een Israëliet aan te gaan volgens de joodse wet (Epstein, 1942, p. 174). Omdat het huwelijk onwettelijk is volgt het kind de status van de moeder. Zodoende bestaat er dus geen wettelijke vader en dat betekent dat het kind volgens de joodse wet vaderloos is. Het zou kunnen dat deze regel ook omgedraaid gold: voor mannen die niet in staat waren een geldig huwelijk aan te gaan (*qiddushin*) golden er ook restricties. De heidense vader was wettelijk

⁶ Michael Krupp, *Mischna Kidduschin*, p. 24.

gezien geen vader en het nageslacht volgde daarom de moeder (Cohen, 1999, pp. 276-277). Maar waarom is het kind *mamzer*? Als het de status van de moeder zou volgen zou het logischerwijs Joods moeten zijn. Een reden zou kunnen zijn dat een Joodse vrouw die een kind bij een heiden verwekt hiervoor gestraft moet worden en het kind daarom een *mamzer* is. Immers, een Joodse man die een kind krijgt met een heidense vrouw wordt hiervoor ook gestraft: het kind volgt namelijk de moeder en is daarmee niet-Joods (Cohen, 1999, p. 277).

Tosefta Qiddushin 4:16

Hoewel M. Yevamot 7:5 een antwoord geeft op de vraag wat de status is van een kind geboren uit een Joodse vrouw en een heiden/slaaf wordt door de meeste rabbijnen een ander traktaat als bindend beschouwd, namelijk Tosefta Qiddushin 4:16.

Het woord Tosefta betekent letterlijk “aanvulling” en kan worden omschreven als een toevoeging op de Misjna. De Tosefta is op eenzelfde manier geordend als de Misjna. De inhoud en terminologie zijn hetzelfde, maar het grote verschil is dat de Tosefta drie tot vier keer groter is dan de Misjna. Het beslaat een grote hoeveelheid tannaitische tradities die als doel hebben om de Misjna te complementeren, aan te vullen en uit te breiden (Skolnik & Berenbaum, 2007, 2nd ed. p. 70).

Traktaat T. Qiddushin 4:16 geeft een aanvulling op M. Qiddushin 3:12. Het traktaat gaat als volgt:

A gentile or a slave who had intercourse with an Israelite woman and she gave birth to a child – the offspring is a *mamzer*

R. Simeon b. Judah says in the in of R. Simeon, there is no *mamzer* except (for the offspring) of a woman whose prohibition is among the relations prohibited by scripture and on account of whom (those who have intercourse with her) are liable to extirpation.⁷

Dit traktaat geeft twee verschillende meningen weer: in het eerste gedeelte wordt gesteld dat als een niet-Jood seksuele gemeenschap heeft met een Joodse vrouw, hun nageslacht *mamzer* is. Het tweede stuk vertelt ons wat anders, namelijk dat Rabbi Simeon heeft gezegd dat het kind van een Joodse vrouw en een niet-Joodse man *niet mamzer* is. Rabbi Simeon verzwakt dus de *mamzer*-kwestie, maar laat daardoor sterker blijken dat het alleen de moeder kan zijn die het kind een Joodse status geeft. Tegelijk is Rabbi Simeon coulanter naar niet-Joden toe, aangezien hij van mening is dat het nageslacht van een Joodse moeder en een niet-Joodse vader een volbloed Jood is en geen *mamzer*. Het kind is slechts *mamzer* als de band tussen de ouders verboden is en daarom gestraft dient te worden met *karet*. Het is lastig een goede definitie van het Hebreeuwse woord *karet* te geven, maar over het algemeen slaat het op een spirituele straf die men krijgt als hij/zij bepaalde overtredingen begaat (Rabbi Jacobs, 1995). Hiertoe behoorden ook incestueuze relaties en overspel.⁸ Hier valt dus uit af te leiden dat het nageslacht van een Joodse vrouw en een niet-Joodse man als Joods werd beschouwd, zij het een *mamzer* of een volwaardige Jood.

⁷ Vertaling overgenomen van Cohen (1999), *The Beginnings of Jewishness*, p. 277.

⁸ Zie Leviticus 18:6-19, 20:11, 14, 17, 19-21 en Deuteronomium 27:22.

De mening van Rabbi Simeon staat niet op zichzelf. In een ander gedeelte van de Misjna komt het idee dat het nageslacht van een Joodse vrouw en een niet-Joodse man volwaardig Joods is terug, namelijk in M. Yevamot 4:13:

Who is *mamzer*?

(the offspring of a union with) any of one's own flesh who is included in the (scriptural) prohibition of intercourse.

(These are) the words of R. Aqiva.

Simeon the Temanite says,

(The offspring of a union with) any of those on account of whom they are liable to exirpation at the hands of heaven.

And the law is according to this words.

R. Joshua says,

(The offspring of a union with) any of those on account of whom they are liable to death (at the hands of) a court.⁹

Als we bovenstaande gedeeltes uit de Misna in ogenschouw nemen, dan blijft het lastig om te begrijpen waarom er verschillende meningen worden uitgedrukt. M. Qiddushin 3:12 stelt dat het kind van een Israëliet en een slavin of heiden de moeder volgt. Andersom zien we in M. Yevamot 7:5 dat het nageslacht van een Joodse vrouw en een niet-Joodse man noch de moeder noch de vader volgt: het kind is een *mamzer*. Dit lijkt een terugkoppeling te zijn naar het derde gedeelte van M. Qiddushin 3:12:

In alle gevallen waar de verloving ongeldig is, maar de verloving met anderen geldig , is het kind een bastaard (*mamzer*).Wanneer is dat het geval? Iedereen die gemeenschap heeft met de door de Thora aangewezen verboden [personen].

Dus als we M. Qiddushin omdraaien en kijken naar de gevolgen voor een kind tussen een Joodse vrouw en een heiden/slaaf, neemt M. Yevamot 7:5 plots de derde regel van M. Qiddushin als uitgangspunt. Het eerste gedeelte van T. Qiddushin 4:16 gaat hier in mee: "A gentile or a slave who had intercourse with an Israelite woman and she gave him a child – the offspring is *mamzer*." ¹⁰. Maar in het tweede gedeelte van datzelfde traktaat volgt een andere mening: Rabbi Simeon heeft gezegd dat een kind uit zo'n huwelijk/relatie geen *mamzer* is, hierbij weer verwijzend naar het voorbeeld uit de laatste regel van M. Qiddushin 3:12. Precies dezelfde mening wordt door Simeon de Temaniet uitgedrukt in M. Yevamot 4:13.

Hieronder een schematisch overzicht waarin wordt weergegeven wie volgens bovenstaande bronnen een *mamzer* is.

Traktaat	Wie is een <i>mamzer</i> ?
M. Yevamot 7.5	De dochter waarvan de vader een slaaf of heiden is en de moeder een priesterdochter of een Israëlitische.
T. Qiddushin 4:16	Het kind van een heiden of slaaf en een Israëlitische vrouw.
T. Qiddushin 4:16	Het nageslacht van een Joodse vrouw die behoort

⁹ Shaye D. Cohen (1999). *The Beginnings of Jewishness*. P. 278\$

¹⁰ Tosefta Qiddushin 4:16, aangehaald in Shaye D. Cohen (1999). *The Beginnings of Jewishness*. P. 277

R. Simeon ben Judah in de naam van R. Simeon	tot de verboden relaties zoals beschreven in de Heilige Geschriften.
M. Yevamot 4:13 R. Agiva	Het nageslacht van een verboden incestueuze relatie zoals omschreven in de geschriften
M. Yevamot 4:13 Simeon the Temanite	Het nageslacht van iedereen die gestraft dient te worden met <i>karet</i> – en dit is wat er in de wet staat
M. Yevamot 4:13 R. Joshua	Het nageslacht van iedereen die de doodstraf verdient, opgelegd door een rechtbank.

Het is de vraag of deze verschillende meningen van de rabbijnen op zichzelf staan of dat ze elkaar hebben beïnvloed. Volgens historicus Tal Ilan (1997, p. 164) heeft het geen zin de verschillende traktaten met elkaar in overeenstemming te brengen. Ze stelt dat de rabbijnen waarschijnlijk niet af hebben geweten van elkaars mening en zodoende een ieder dus op een andere conclusie uitkwam. Misschien helpt het om de citaten uit de Misjna te dateren en zo te kijken of zij inderdaad weinig met elkaar te maken hadden.

Verschillende auteurs hebben onderzocht uit welke periode de bovengenoemde teksten uit de Misjna stammen. Neusner denkt dat M. Qiddushin 3:12 stamt uit Yavneense periode, ergens tussen het einde van de eerste eeuw en het begin van de tweede eeuw. Cohen volgt Neusners mening, maar zijn argumentatie is anders. Volgens Cohen stamt M. Qiddushin 3:12 uit de Yavneense periode omdat dit traktaat samen met M. Qiddushin 4.14 (of 4.12) een serie traktaten zijn die gaan over genealogie, en dat de schrijvers van deze traktaten geleefd hebben in de Yavneense periode (Cohen, 1999, p. 279).

Voor Schiffman gaat het er voornamelijk om uit welke tijd het matrilineaire principe stamt en niet zozeer wanneer M. Qiddushin 3:12 is geschreven. Volgens Schiffman gaat het principe namelijk veel verder terug dan de Yavneense periode. Al in de vroege Herodiaanse periode (30 v.C. - 70 n.C.) zijn er aanwijzingen te vinden voor het bestaan van een matrilineair principe. Josphus verwijst in zijn *Antiquities* naar Herodes, die een halfjood was. Herodes' vader was een Idumeaaneen, een inwoner van de stad Edom of Idumae, en bekeerd tot het jodendom. Zijn moeder was afkomstig uit een Nabatease familie en dus niet joods. Herodes was niet Joods omdat zijn moeder ook niet Joods was, en werd daarom een half-Jood genoemd. Dit argument wordt nog eens ondersteund door M. Sotah 7:8, waarin Agrippa huilt om het feit dat Herodes niet-Joods was en hij dus zelf ook niet Joods zou zijn. De geleerden vertellen hem dat hij niet bang hoeft te zijn, want hij is een broeder van hen. Agrippa was namelijk wel Joods, zijn moeder was Joods (Schiffman, 2001, pp. 79-80). Voor Schiffman is er zelfs reden om aan te nemen dat het principe is ontstaan ten tijde van Ezra, in de vijfde eeuw v.C.

Nu we hebben gekeken naar de Misjna als historische bron en verschillende meningen hebben gezien over de periode waarin het principe is ontstaan, blijft de vraag rijzen *waarom* er een matrilineair principe tot stand is gekomen. Waarom werd er afgestapt van patrilineaire afstamming?

Hoofdstuk 4

Mogelijke verklaringen voor het invoeren van het matrilineaire principe door rabbijnen

Nu we hebben gekeken naar de mogelijke bronnen van het matrilineaire principe, is de volgende stap om te onderzoeken wat voor de rabbijnen eigenlijk de reden is geweest om dit afstammingsprincipe in te voeren. Zoals we hebben kunnen lezen werd afstamming in de periode van de Hebreeuwse Bijbel hoogstwaarschijnlijk niet doorgegeven door de moeder maar door de vader. In dit onderdeel zullen er verschillende verklaringen aan de orde komen die door geleerden zijn gegeven voor het invoeren van een matrilineair principe. De theorieën die aan de orde komen zijn uiteenlopend van aard. Hoewel er hoogstwaarschijnlijk meer verklaringen te vinden zijn, heb ik ervoor gekozen om mij te beperken tot de meest genoemde en aangehaalde verklaringen. Het overzicht is dus niet uitputtend en de kans dat er meer verklaringen en theorieën bestaan die een antwoord kunnen geven op de herkomst van het matrilineaire principe is dan ook aanwezig. Hieronder volgt een selectie van theorieën die allen een mogelijke verklaring kunnen geven voor het ontstaan van het matrilineaire principe.

De invloed van Romeinse overheersing

Ten eerste zal er worden gekeken of de herkomst van het matrilineaire principe kan worden gevonden ten tijde van de Romeinse overheersing in Palestina. Na de Romeinse verovering en bezetting van Jeruzalem in het jaar 70 werden de joden gedwongen om te leven onder het bewind van hun Romeinse bezetter. De verwoesting van de Tweede Tempel zorgde ervoor dat de joden niet langer politiek onafhankelijk waren. Tijdens de twee oorlogen die joden voerden tegen Rome leden zij grote verliezen. Zij konden niet langer vrij hun godsdienst uitoefenen en kwamen onder politieke en religieuze onderdrukking te staan. Veel joden besloten na deze vrijheidsbeperkingen te vertrekken uit Palestina. Toch is het vrijwel zeker dat de joden ook na de Romeinse bezetting een meerderheid vormden in het land (Alon, 1980, pp.5-6). De Romeinse bezetting moet er voor gezorgd hebben dat de joden werden beïnvloed door het gedachtegoed en wetgeving van de bezetters. De Misjna zou dus heel goed elementen kunnen bevatten die ook terug te vinden zijn in de wetgeving en/of geschriften van de Romeinse overheersers. In dit gedeelte zullen er een aantal wetten en gebruiken van de Romeinen worden besproken die mogelijk hebben kunnen geleid tot het invoeren van het matrilineaire principe.

De verkrachting van vrouwen tijdens de Romeinse opstanden

Een vaak genoemde verklaring voor het invoeren van het rabbijnse matrilineaire principe stamt uit de periode van de twee oorlogen tussen de Romeinen en joden. Deze vonden plaats in 66-70 en 132-135 n.C. Tijdens deze oorlogen werden veel Joodse vrouwen verkracht door Romeinse soldaten. Uit medelijden besloten de rabbijnen daarom dat de kinderen die voortkwamen uit deze verkrachtingen Joods waren. Deze verklaring wordt in moderne rabbijnse kringen geaccepteerd als algemeen geldend. Maar er is ook enige kritiek verschenen op de verklaring. Verschillende auteurs stellen dat het verkrachten van vrouwen ten tijde van oorlogen een vaak voorkomend verschijnsel was en is (Cohen, 1999, p. 304 & Méléze Modrzejewski, 2003, p. 128). Daarnaast is het de vraag of het voor een Joodse vrouw gunstiger is om te horen dat ze een *mamzer* baart in plaats van een niet-Joods kind. In het laatste geval kan het kind besluiten zich te bekeren tot het jodendom, terwijl een *mamzer* wordt beperkt in zijn huwelijkskeuze en niet kan trouwen met joden uit de priesterlijke, Levitische en Israëlitische klasse (Schiffman, 1985, p. 11). Als het matrilineaire principe werd ingevoerd uit medelijden met de verkrachte vrouwen, is het

de vraag waarom er alsnog beperkingen werden opgelegd aan het nageslacht. Wellicht moet er dieper worden gezocht naar een verklaring, en is het Romeinse wetgevingssysteem wel de bron waar een verklaring te vinden kan zijn.

Romeinse wetgeving

Een tweede verklaring gaat daarom in op de parallellen tussen de Romeinse en rabbijnse wetgeving. Veel auteurs hangen het idee aan dat er een grote wisselwerking bestond tussen de twee soorten wetgevingen. De rabbijnse wetgeving laat lezen dat het kind van een niet-Joodse man en een Joodse vrouw een *mamzer* is, omdat de vrouw niet in staat is een geldig huwelijk te sluiten. Het kind van een Joodse man en een niet-Joodse vrouw is, zoals we hebben gelezen in M. Qiddushin 3:12, een heiden. Het Romeinse wetgevingssysteem kende eenzelfde wet. Een kind die werd geboren uit een niet-wettig huwelijk (*iustum matrimonium*) volgde de status van zijn moeder. Het vermogen om een wettig huwelijk te voltrekken, zoals *qiddushin* in de rabbijnse wetgeving, wordt in de Romeinse wetgeving aangeduid met het woord *conubium*. Het huwelijk dat werd voltrokken tussen iemand die wel en iemand die geen *conubium* had was geldig maar gold niet als *iustum matrimonium*. Was er sprake van niet-wettig huwelijk, dan volgde het kind de status van de moeder. Maar een nieuwe wet, de *Lex Minicia*, veranderde dit. Het kind volgde niet langer de moeder in geval van een onwettig huwelijk, maar de ouder met de laagste status. Een Romeinse matrone die een kind kreeg van een slaaf volgde dus niet de moeder maar de ouder met de laagste status, en dat was de vader. Zodoende werd het kind dus een slaaf. Vergelijk dit met M. Qiddushin 3:12 en de gelijkenis is treffend: “Und in jedem Fall wo es Antrauungen gibt, bei denen es eine Gesetzübertretung gibt, geht das Kind nach dem Bemakelten von den beiden.” (Krupp, 2004, p. 24). Maar er zijn ook verschillen. Een kind dat werd geboren uit een onwettig huwelijk (*matrimonium injustum*) werd onwettig, oftewel *spurius*, verklaard. De rabbijnen kennen in hun wetgeving niet zoiets als *spurius*. Daarentegen is er in de Romeinse wetgeving geen categorie van kinderen te vinden die *mamzer* is (Cohen, 1999, pp. 294-295).

Daarnaast draaide het binnen het Romeinse wetgevingssysteem om intentie. Als een Romeins staatsburger met iemand huwde die geen Romeins staatsburger was maar daarvan niet op de hoogte was, dan volgde het kind alsnog de status van de hogere partij. Binnen de rabbijnse wetgeving bestond en bestaat niet iets soortgelijks. Ondanks enkele verschillen is de wetgeving in veel opzichten gelijk: het nageslacht van twee Romeinse staatsburgers (zij die *conubium* hebben) werd patrilineaair bepaald en volgde de vader. De rabbijnen lieten in hun familiewetgeving hetzelfde zien: het nageslacht van twee mensen die *qiddushin* hebben volgt ook de vader. In het geval van een gemengd huwelijk volgt het nageslacht de moeder. Maar in beide systemen kwam daar een uitzondering op: het nageslacht van een Romeinse matrone en man die geen staatsburger of slaaf was, volgde de ouder met de lagere status: het kind was zodoende een non-staatsburger of een slaaf. In M. Qiddushin 3:12 valt te lezen dat het nageslacht van een Joodse vrouw en een heiden noch de moeder noch de vader volgt: hij of zij is een *mamzer* (Cohen, 1999, pp. 294-295). In beide gevallen krijgt het kind een beperking opgelegd.

Ondanks de bovengenoemde verschillen tussen de twee wetssystemen zou het heel goed mogelijk kunnen zijn dat de twee wetgevingssystemen elkaar hebben beïnvloed, echter is het chronologisch gezien een lastige zaak. De terminologie die valt te lezen in *Tituli ex corpore Ulpiani* lijkt erg veel op het taalgebruik in M. Qiddushin 3:12. Toch hebben de rabbijnen het niet over kunnen nemen uit deze tekst, aangezien *Tituli* pas werd geschreven na de voltooiing van de Misjna (Modrzejewski, 2003, p. 111). Er is nog niet voldoende onderzoek geweest naar de

invloed van Romeins gedachtegoed op het jodendom. Hoewel er zeker kan worden gezegd dat de Romeinse overheersers de joden hebben beïnvloed, blijft de vraag wel in hoeverre de joden bereid waren om wetgeving over te nemen van hun overheersers, jegens wie zij geen warme gevoelens koesterden (Cohen, 1999, p. 297).

Romeinse wetgeving omtrent het verminken van genitaliën

Naast de Romeinse huwelijkswetgeving is er een andere wetgeving die in het kader van het matrilineaire principe ook van belang is. Het gaat hier om de wetgeving die handelt over het verminken van genitaliën. Keizer Hadrianus vaardigde in het jaar 119 of 120 een verbod op besnijdenissen uit. Voor de Egyptenaren en joden betekende dit dat zij niet langer het ritueel konden uitvoeren dat zij al eeuwen praktiseerden. Voor de joden stond de besnijdenis symbool voor het eeuwige verbond met God. Het besnijdenisritueel onderscheidde joden van niet-joden. Het edict van Hadrianus stuitte dan ook op veel weerstand van de Joden en de Egyptenaren. In de laatstgenoemde groep was besnijdenis van priesters namelijk niet ongebruikelijk. Hadrianus besloot hierop om de Egyptenaren een privilege te verlenen. Hij gaf de Egyptische priesters hun recht op besnijdenis weer terug. Een tijdje later breidde Hadrianus dit privilege ook uit naar de joden (Modrzejewski, 2003, pp. 113-123).

Het was pas tijdens de regeerperiode van Antoninus Pius (138-161) dat de joden ook een privilege kregen op het uitvoeren van besnijdenissen. Beweerd is dat het toekennen van het privilege aan de Joden door Hadrianus werd uitgesteld uit wraak voor de Bar-Kochba opstand. Deze hypothese is echter tegengesproken. Zeker is wel dat het uitvaardigen van het edict heeft geleid tot volkswede en opstand (Modrzejewski, 2003, p. 123).

De vraag is waarom Hadrianus het besluit nam om een verbod op besnijdenissen in te voeren. Het ritueel werd en wordt door vele volkeren uitgevoerd en een verbod erop zou hoe dan ook leiden tot verzet en strijd. Het is de Romeinse jurist Marcianus die in zijn boek *Instituten* een verklaring geeft voor dit verbod: Hadrianus wilde een eind maken aan de castratie van slaven voor het plezier van de Romeinse elite, en de Romeinse vrouwen in het bijzonder. Rigoures besloot Hadrianus een eind te maken aan alle vormen van genitale verminking. Omdat castratie vaak werd verward met besnijdenis besloot hij het verbod ook te verbreden naar het besnijdenisritueel. Hadrianus voegde het verbod op besnijdenis toe aan de *lex Cornelia*, een Romeinse wet die handelde over magie (Rives, 2003, p. 313). De straf die ervoor stond was gelijk aan de straf op moord, en dat betekende dat men in ballingschap moest en er beslag gelegd zou worden op zijn bezittingen. Het verbod en de straf viel onder het "humanitaire" beleid, de *humanitas* (Abusch, 2003, p. 76).

Voor besnijdenis op grond van religie maakte Hadrianus een uitzondering. Maar de joden kregen pas tijdens Pius' regering toestemming, onder strikte voorwaarden: het was hen alleen toegestaan hun eigen zonen te besnijden. Slaven en personen die zich wilden bekeren tot het jodendom werden niet alleen uitgesloten van dit privilege maar er ook voor bestraft. Het huwelijk tussen een Joodse vrouw en een niet-Joodse partner werd, net als de bekering van de niet-Joodse man tot het jodendom, onwettig (Modrzejewski, 2003, pp. 127-129).

De restricties rondom besnijdenis zorgden ervoor dat er het steeds moeilijker werd voor een Joodse vrouw om een Joodse man te vinden. Afgezien van het feit dat proselieten niet langer besneden mochten worden en dus nooit officieel joods konden worden, waren er ook veel mannen gesneuveld in de oorlogen tegen de Romeinen. Het is in deze context dat het lastig werd

om een patrilineaire afstammingslijn door te zetten. Om de genealogie voort te zetten was het makkelijker om afstamming via de moeder te laten verlopen. Mocht een Joodse vrouw kinderen krijgen van een niet-Joodse man, dan was het kind alsnog Joods en mocht het ook besneden worden (Modrzejewski, 2003, p. 132).

De joden moeten onder toezicht hebben gestaan van de Romeinse wet. Het besluit om de Joodse lijn via de moeder te laten lopen moet door de Romeinen zijn goedgekeurd. Speciale regels werden namelijk opgenomen in de Romeinse provinciale wet. Deze wet was niet uitsluitend bedoeld voor Romeinse staatsburgers maar ook voor andere etnische groepen. De jurist Ulpian noemt enkele voorbeelden waarbij de status van het kind door de moeder wordt bepaald. Er waren verschillende situaties waarin dat het geval was, zoals de kinderen van een Campanus (een inwoner van Campania) en een vrouw uit Puteoli. Normaal gesproken volgde het kind dat voortkwam uit deze relatie de vader, maar een speciaal privilege maakte het mogelijk dat het kind de moeder volgde. Een zelfde soort privilege werd ook verleend aan de joden. Dit maakt het duidelijk dat het matrilineaire principe samen ging met het privilege op besnijdenis en onder autoriteit van de Romeinse provinciale wet stond (Modrzejewski, 2003, pp. 130-132).

Het was een privilege dat de Joodse status van de moeder bepalend was voor de Joodse status van het kind. Toch moeten we onthouden dat in de eerste eeuw matrilineaire en patrilineaire afstamming hoogstwaarschijnlijk naast elkaar bestonden. Aan het einde van de eerste eeuw was patrilineaire afstamming de norm, maar vanaf het jaar 200 (invoering Misjna) niet meer (Modrzejewski, 2003, pp. 132-133). Hoewel er weerstand kwam tegen de regel, onder andere door de Karaïten die nog altijd de status van het nageslacht laten lopen via de vader, werd het matrilineaire principe zoals vermeld in de Misjna de norm.

Ook Rabello stelt dat Hadrianus een verbod op besnijdenis uitvaardigde, maar voegt er wel een nuancering aan toe. Hadrianus maakte gebruik van het woord *excidere*, een begrip dat zowel kan slaan op castratie (*excidere testiculos*) als besnijdenis (*excidere praeputium*). Maar waarom koos Hadrianus ervoor om het woord *excidere* te gebruiken? Er bestond namelijk wel degelijk een woord voor besnijdenis in het Latijn, namelijk *circumcidere* (Abusch, 2003, p. 77). Hoewel vele auteurs er van uitgaan dat Hadrianus besnijdenis op een bepaald punt heeft verboden, is Abusch van mening dat er nooit een verbod op besnijdenis heeft bestaan voor de joden (Abusch, 2003, p. 77).

Hoewel het besnijdenisverbod voor Abusch niet opgaat, zijn er toch voldoende bewijzen om te stellen dat er wel degelijk een verbod en later een privilege gold voor joden. Het bekeren en besnijden van proselieten en niet-joden werd verboden. Het is alleen de vraag of de situatie veranderde toen het proselieten wel weer werd toegestaan zich te bekeren en te besnijden. Gaf dat aanleiding tot verwarring? Want op het moment dat er meer Joodse mannen beschikbaar kwamen om te trouwen hoefde de Joodse lijn niet langer via de moeder te lopen. Het is in het kader van dit onderzoek niet mogelijk daar nog verder onderzoek naar te doen, maar het kan wellicht een reden voor problemen zijn geweest.

Net als de Romeinse huwelijkswetgeving is ook de wetgeving omtrent het verminken van genitaliën een mogelijke verklaring voor het invoeren van een matrilineair principe. Er moet in ieder geval een zekere mate van invloed zijn geweest waar de joden in het Romeinse rijk mee te maken kregen, en met het verdwijnen van voldoende Joodse mannen moesten de rabbijnen ervoor waken dat de genealogie werd doorgezet. Toch zijn er ook andere elementen die een rol

hebben kunnen gespeeld. Wellicht zochten de vroege rabbijnen het niet zozeer in hun directe omgeving, maar handelden zij meer van binnenuit.

Verboden vermengingen

Een volgende verklaring is gebaseerd op een exegese van Genesis 22:5. Hierin valt namelijk te lezen: ⁵Toen zei hij tegen de knechten: 'Blijven jullie hier met de ezel. Ikzelf ga met de jongen verder om daarginds neer te knielen. Daarna komen we naar jullie terug'. Een mogelijke interpretatie van de zin 'blijven jullie hier met de ezel' zou kunnen zijn: 'Blijven jullie hier, jullie die het ras hebben als dat van een ezel' (Cohen, 1999, p 298). En omdat ezels niet in staat zijn om een geldig huwelijk aan te gaan, zijn heidense slaven dat ook niet. De manier waarop de rabbijnen omgaan met gemengde huwelijken is dus mogelijk gebaseerd op gemengde fokkerij in het dierenrijk.

In de Thorah wordt een verbod gegeven op het mixen van verschillende diersoorten. In de Misjna valt te lezen wat de status is van een muilnier die geboren is uit een paard en een ezel. Volgt het dier de moeder of de vader? M. Kilayim 8:4

R. Judah Says; All those born from a (female) horse, although their father is a donkey, are permitted one with another. Thus too, those born from a (female) donkey, although their father is a horse, are permitted one with another. But those born from a (female) horse with those born from a (female) donkey, they are prohibited one with the other.

Het dier dat wordt geboren uit een paard van het vrouwelijk geslacht en een ezel van het mannelijke geslacht mag paren met zowel andere muilnieren als met rasechte paarden. Ook als de moeder een ezelin is en de vader een paard, volgt het muilnier de moeder. Dus het muilnier volgt de lijn van de moeder, net zoals dat in het jodendom het geval is. Maar in de Tosefta wijzen wijsgeleerden erop dat een muilnier behoort tot een nieuwe diersoort. Het mag daarom noch paren met een paard noch met een ezel. Deze redenering zien we terug in de Misjna, waar er wordt beredeneerd dat het nageslacht van een Joodse moeder een heidense vader een *mamzer* is die huwelijksbeperkingen krijgt opgelegd. Het verschil met het dierenrijk is dat binnen het jodendom het kind een heiden of een Jood is. Een muilnier is een hybride, dat wil zeggen een vermenging van twee verschillende typen dieren (Cohen, 1999, pp. 299-300).

Cohens redenering is innovatief en kan op bepaalde punten zeker worden ondersteund. Eilberg-Schwartz' conclusie dat het dierenrijk diende als een parallel voor de Israëlitische samenleving zou bovenstaande uitleg dus goed kunnen verklaren. Bepaalde dierlijke gebruiken worden gebruikt als symbool voor het sociale leven (Eilberg-Schwartz, 1990, p. 121). Bovendien zijn er in de Tenach veel verwijzingen te vinden naar dieren. Zo worden de Egyptische minnaars van Oholiba omschreven als 'zwaargeschapen als ezels' die 'hun zaad loosden als hengsten.' (Ezechiël 23:20). Zo draagt Cohen nog meer argumenten aan die een vergelijking laten zien tussen een verbod op gemengde huwelijken en vermengingen in het dierenrijk. Cyrus de Grote kreeg de naam "muilnier" omdat hij de zoon was van een Perzische vader en een Mediaanse moeder. De rabbijnen wilden met de nieuwe regel van matrilineaire afstamming er dus voor zorgen dat het Israëlitische zaad niet vermengd zou worden met vreemde volkeren. Dit stond gelijk aan gemeenschap tussen een mens en een dier of tussen dieren van verschillende soorten (Cohen, 1999, p. 303).

Hoewel Cohen hier een zeer innovatieve uitleg geeft die op punten ook zeker plausibel is, blijft het alsnog de vraag waarom de tannaim ervoor kozen om pas zo laat de regel in te voeren. De

aandacht voor het mengen van verschillende dieren was duidelijk al aanwezig in de Tenach. Waarom zien we pas in M. Qiddushin 3:12 een verwijzing naar een matrilineair principe?

Hesed: liefdevolle vriendelijkheid

Een geheel andere uitleg over de herkomst van het matrilineaire principe komt van Sorek (2002). Sorek beargumenteert dat op het moment dat liefdadigheid een grotere rol gaat spelen in de Joodse samenleving, vrouwen een belangrijkere rol gaan innemen. Na de verwoesting van de Tweede Tempel kreeg het gebed een steeds grotere plaats binnen het jodendom, net zoals liefdadigheid, of *hesed* (Sorek, 2002, p. 5). Vanaf de tannaitische periode komt er een traditie op van *midrash* die zich richt op de speciale relatie tussen God en de matriarchen uit de Tenach. Met name hun daden van liefdevolle vriendelijkheid, zoals *hesed* doorgaans wordt vertaald, komen centraal te staan. Deze *midrash* had als doel om te laten zien dat God aanwezig was in de alledaagse bezigheden van de aartsmoeders. Hierbij ging het vooral om de manier waarop de matriarchen het huishouden runden en de familie bij elkaar kon houden (Ramon, 2006, p. 155).

Hesed werd een belangrijke pijler van het jodendom, omdat het doen van goede werken ervoor kon zorgen dat zowel het individu als het Israëlitische volk verlost kon worden. Sorek noemt veel voorbeelden die laten zien dat *hesed* een belangrijke rol speelde en speelt binnen het jodendom. *Hesed* is in eerste instantie een instrument van God en niet van mensen, maar God verwacht van zijn volk dit over te nemen. Hoewel de menselijke *hesed* slechts een onvolmaakte reflectie is van Gods *hesed*, is het toch een zeer belangrijke en nastrevenswaardige eigenschap (Clark, 1993, p. 267). De *hesed* waar Sorek over spreekt heeft betrekking op liefdadigheid. Sorek is van mening dat vrouwen zo'n grote rol gingen spelen bij het uitoefenen van *hesed* dat er werd besloten dat het hun nageslacht zou beïnvloeden (Sorek, 2002, p. 7).

Hesed wordt vaak in verband gebracht met vrouwen. Het zijn de vrouwen die meer genade en *hesed* bezitten. In B. Ta'anit 23a valt te lezen dat het gebed van een vrouw eerder verhoord wordt dan die van haar man, omdat de vrouw van nature meer betrokken is bij liefdadigheid: mannen geven geld aan een arme, maar vrouwen geven de armen te eten (Sorek, 2002, p. 7).

In veel verhalen uit de Tenach komt de rol van de vrouw en *hesed* ook naar voren. Boaz vertelt Ruth dat hij haar bewondert om haar *hesed* (De Nieuwe Bijbelvertaling : 'trouw'). Wellicht vonden de rabbijnen dat de zorgzame, liefdevolle vrouw met *hesed* ervoor kon zorgen dat haar kinderen dit instrument van God rechtstreeks zouden ervaren. Sorek beargumenteert dat het wel eens zo zou kunnen zijn dat na de val van de Tempel *hesed* zodanig belangrijk werd dat het vrouwen een voordeel opleverde. Door hun liefdevolle goedheid konden zij ervoor zorgen dat het volk van Israël dichter bij God kwam. Vonden de rabbijnen *hesed* zo belangrijk dat ze besloten een matrilineair principe in te voeren?

Hoewel liefdadigheid, trouw en goedheid eigenschappen zijn die vaak worden toegeschreven aan (Joodse) vrouwen, blijft het lastig om te bepalen of dit voor de vroege rabbijnen zo'n doorslaggevende factor is geweest om plots over te stappen op een matrilineair afstamingsstelsel. We hebben kunnen lezen dat er in de Tenach waarschijnlijk nog geen sprake was van een matrilineair principe, terwijl er in hier toch veel voorbeelden te vinden zijn van vrouwen en *hesed* (o.a. Ruth, Rachel).

Sorek geeft in haar artikel ook aan dat de rabbijnse wetgeving waarschijnlijk voortkwam uit sociale en economische behoeftes. De rabbijnen speelden in op deze behoeftes. Op het moment dat *hesed* belangrijker werd besloten zij dus om in te spelen op deze vraag en een matrilineair

stelsel in te voeren. Maar in hoeverre stonden de rabbijnen eigenlijk midden in de samenleving? Ilan vraagt zich af in hoeverre regels omtrent vrouwen een weergave waren van het sociale milieu. Wellicht waren zij filosofisch van aard en sloegen zij niet direct op de werkelijkheid (Ilan, 1997, p. 164).

Intimiteit van het moederschap

Een verklaring die erg veel gemeen heeft met bovenstaande verklaring over *hesed*, is die van de intimiteit van het moederschap. De band tussen moeder en kind is van nature vaak erg sterk en intiem. De moeder is degene die het kind voedt, verzorgt, knuffelt en er veel tijd mee doorbrengt. De invloed die een moeder heeft op haar kind zorgt ervoor dat zij het kind kan sturen. Als een Israëlitische vrouw een kind krijgt met een heidense man, dan zorgt de Joodse vrouw ervoor dat het kind niet beïnvloed wordt door haar niet-Joodse partner. Cohen lijkt niet overtuigd van deze uitleg. De sterke band tussen moeder en kind werd door zowel joden als heidenen altijd erkend, maar hieraan is nooit enkele wetgeving gekoppeld (Cohen, 1999, p. 291).

Soloveichik (2005) neemt een theologische invalshoek om te laten zien dat de moeder-kind band in dit opzicht belangrijk is. Het jodendom wordt, anders dan het christendom, gekenmerkt door genealogie en afstamming: “Christianity, then, is a faith, while Judaism is also a family” (Soloveichik p. 2). Met andere woorden, het jodendom is een religie gebaseerd op de natuurlijke familiale band tussen joden. Vervolgens stelt Soloveichik dat een kind die geboren wordt uit een Joodse moeder zich nooit kan ontdoen van zijn ‘joodsheid’. Daarbij is de band tussen moeder en kind de sterkste familiale band die er kan bestaan (2005, p. 5). Hij wijst op de verschillende rollen die de vader en de moeder vervullen in de Tenach: de moeder is verantwoordelijk voor de spirituele en lichamelijke ontwikkeling van het kind, de vader vervult de rol van leraar en bevelhebber (2005, p. 6).

Cohen en Soloveichik erkennen beiden dat de band tussen moeder en kind intiem en sterk is, maar waar Soloveichik ervan overtuigd is hier de reden voor het matrilineaire principe te hebben gevonden is Cohen kritischer. Daarnaast: waarom zou het kind zijn moeder volgen en vervolgens door het leven moeten als een *mamzer*. Als de moeder zo belangrijk wordt geacht, zouden er juist privileges moeten gelden voor haar nageslacht. Nu de rol van de moeder besproken is, kan het ook uitkomst bieden om te kijken naar die van de vader.

Onzekerheid van het vaderschap: “mater certa, pater incertus”

Het is altijd zeker wie de moeder is, maar nooit wie de vader is. Wellicht dachten de rabbijnen dit ook, en kozen zij er daarom voor om een matrilineair principe in te voeren. In de *Digesten* 2.4.5, een verzameling van werken van Romeinse rechtsgeleerden, schrijft de jurist Paulus: *semper [mater] certa est, etiam si vulgo conceperit, pater vero is test quem nuptiae demonstrant*. Los vertaald betekent dit: “de moeder is altijd bekend, zelfs als zij een zwanger raakt in een buitenechtelijk huwelijk, maar de vader is degene die door het huwelijk wordt aangewezen”¹¹ In het kort wordt dit vaak verwoord als *mater certa, pater incertus* (Cohen, 1999, 290).

Er valt het nodige in te brengen tegen deze verklaring, zo zegt Cohen. Terecht stelt hij dat de Tannaim alleen een matrilineaire afstamming instelden als het ging om gemengde huwelijken. Een nakomeling van twee Joodse mensen volgde niet de moeder maar de vader. Hadden de rabbijnen de onzekerheid van het vaderschap voor ogen als reden, dan had deze regel ook moeten gelden bij een huwelijk tussen een Joodse man en vrouw. Ten tweede, beargumenteert

¹¹ Vertaling van S.J.D. Cohen, *The Beginnings*, p. 290.

Cohen, ging het de jurist Paulus niet om een matrilineair principe maar om het tonen van respect naar de ouders toe. Helaas geeft Cohen bij laatstgenoemde argument geen extra context of informatie. Daarnaast was het voor rabbijnen niet van belang of een vrouw al dan niet getrouwd was. Als de moeder aangaf dat de vader van haar kind een priester was, dan werd zij op haar woord geloofd, zo valt te lezen in M. Yevamot 2:5. Daarnaast kreeg een kind in geval van een verkrachting dezelfde status als de meerderheid van de personen die aanwezig waren op de plaats van de verkrachting, dus niet matrilineair.

Primitieve matriarchaat

Een verklaring van een geheel andere orde is die van Victor Aptowitz. Volgens zijn bevindingen komt het matrilineaire principe voort uit de zeer vroege oudheid, toen Israël een matriachale samenleving kende. Aptowitz baseert zijn mening op een citaat van Herodotus ¹². Kort gezegd volgt het nageslacht van een Lycische moeder en een slaaf de moeder. Tevens haalt hij traktaat M. Qiddushin 4:4 aan waarin wordt gezegd dat degene die een priesterdochter tot vrouw neemt, *haar* afstamming moet traceren tot vier moeders terug, acht in totaal. ¹³ De genealogie van de vader hoeft dus niet te worden onderzocht.

Maar Aptowitz haalt in zijn artikel "Spuren der Matriarchats im Juedischen Schriftum" de termen *matriarchaat/patriarchaat* en *matrilineair/patrilineair* door elkaar heen, want, zo schrijft hij: "Im Patriarchat richtet sich die Verwandtschaft nach dem Vater, im Mutterrecht nach der Mutter." (Aptowitz, 1927, p. 207). Verder noemt hij voorbeelden uit de Bijbel waar kinderen de naam van hun moeder aannemen. Zo ook noemt hij Abraham die trouwt met zijn halfzus Sarah. Maar omdat zij dezelfde vader hebben en niet dezelfde moeder, mag Abraham haar huwen. Hierin is echter niet direct een matrilineaire afstamming te herkennen. Tevens haalt hij Ezechiël 22:10-11 aan, waarin wordt vermeld dat een man "zijn zuster, de dochter van zijn vader, verkracht" heeft. Aptowitz maakt hieruit op dat verwantschap aan de kant van de moeder gerespecteerd wordt, maar ook dit argument spreekt niet meteen voor een matrilineair principe (Aptowitz, 1927, p. 213).

Aptowitzers theorie is discutabel maar niet geheel ondenkbaar. M. Qiddushin 4:4 is inderdaad bijzonder in het licht van een matrilineair principe. Toch zijn Aptowitzers argumenten niet overtuigend genoeg om aan te nemen dat hier de wortels van het principe liggen, zo stelt ook Cohen (1999, p.293). Daarnaast zwakt zijn slordigheid in terminologie de geloofwaardigheid van zijn argumenten af.

---

¹² Het citaat van Herodotus over de Lyciërs: "Their customs are in part Cretan and in part Cretian. But they have one which is their own and shared by no other men; they take their names not from their fathers but from their mothers; and when one is asked by his neighbor who he is, he will say that he is the son of such a mother, and recount the mother of his mother. Nay, if a woman of full rights marry a slave, her children are deemed pure-born; and if a true-born Lycian man take a foreign wife or concubine, the children are dishonored, though he be the first in the land." uit: Herodotus 1.173, vertaald door A.D. Godley. Aangehaald in: Shaye D. Cohen, *Beginnings*, 1999. P. 292.

¹³ M. Qiddushin 4.4: Wer eine Priestertochter zur Frau nimmt, muß hinter vier Müttern Nachforschungen anstellen, die acht ausmachen. Und diese sind: ihre Mutter, die Mutter ihrer Mutter, die Mutter des Vaters der Mutter, deren Mutter, die Mutter ihres Vaters, deren Mutter, die Mutter des Vaters ihres Vaters und deren Mutter. Bei Leviten und Israeliten fügt man noch eine hinzu. Vertaling: Michael Krupp, *Kidduschin*, p. 26.

Conclusie

waar komt binnen het jodendom het principe van matrilineaire afstamming vandaan en wat is voor rabbijnen de reden geweest deze wet in te voeren?

In dit onderzoek is onderzocht waar het matrilineaire principe in het jodendom vandaan komt en welke verklaringen er voor kunnen worden gegeven. We hebben gekeken naar de primaire bronnen: de Tenach en de Misjna. Daarnaast is er gebruik gemaakt van secundaire literatuur, voornamelijk historisch van aard. Aan de hand van deze literatuur kan er nu een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag: *waar komt binnen het jodendom het principe van matrilineaire afstamming vandaan en wat is voor rabbijnen de reden geweest deze wet in te voeren?*

Concluderend kan er worden gesteld dat er nog altijd veel onduidelijkheid bestaat over de reden voor het invoeren van een matrilineair principe door de rabbijnen. De precieze datering en bron waar het matrilineaire principe voor het eerst kan worden waargenomen kan niet eenduidig beantwoord worden. Dat het principe wettelijk nog niet bestond in de tijd van de Thorah (vijfde eeuw v.C) valt met grote zekerheid vast te stellen. Misschien was het de Schriftgeleerde Ezra die het matrilineaire principe introduceerde door 113 uitheemse vrouwen en kinderen weg te sturen.

Volgens professor Shaye Cohen wordt het matrilineaire principe voor het eerst expliciet genoemd in de Misjna, in traktaat M. Qiddushin 3:12. Dit traktaat zou volgens hem stammen uit de Yavneense periode, tussen het einde van de eerste eeuw en het begin van de tweede eeuw.

De verschillende verklaringen die er zijn gegeven geven geen van allen 100 % uitsluitel. Wel zijn er enkele verklaringen plausibeler dan andere. Zo bevat de Romeinse wetgeving sterke overeenkomsten met de rabbijnse wetgeving. De termen *connubium* en *qiddushin* hebben dezelfde betekenis: het vermogen om een geldig huwelijk aan te gaan. In beide wetgevingen volgde het nageslacht de moeder in het geval van een niet-wettig huwelijk en in beide gevallen wordt het kind dan een beperking opgelegd: het kind is in het geval van de rabbijnse wet een *mamzer* en in het geval van een Romeinse matrone en een slaaf nam het kind de status van de laaggeplaatste ouder over.

Een veelgehoorde verklaring is dat de verkrachting van 70 vrouwen door Romeinse soldaten ertoe geleid heeft de maatregel in te voeren; weer anderen zijn van mening dat gemengde huwelijken er uiteindelijk voor hebben gezorgd dat de rabbijnen de genealogie van Israël veilig wilden stellen. Er zijn talloze voorbeelden genoemd van huwelijken tussen Israëlieten en leden van nabij liggende stammen die hebben gezorgd voor ophef. Ten tijde van de Eerste en Tweede Tempel-periode werd hier nog geen wetgeving aan gekoppeld; toen de rabbijnen het gingen opschrijven in de Misjna wel.

Bovenstaande verklaring is vrij plausibel: zo geeft traktaat M. Qiddushin 3:12 aan dat alleen in geval van een gemengd huwelijk het kind de status van de moeder volgt. Zijn beide ouders Joods en bezitten zij *qiddushin*, dan volgt het kind de vader. Zijn beide ouders Joods maar is er sprake van een statusverschil, dan volgt het kind de ouder met de laatste status. Heeft de Joodse moeder geen *qiddushin*, dan volgt het kind eigenlijk geen van beiden: hij of zij is een *mamzer*. En is de vrouw een slavin of heiden en de vader Joods, dan gaat het kind naar moeder. M. Qiddushin 3:12 laat zodanig veel uitzonderingen zien dat we ons misschien moeten afvragen of we wel kunnen

spreken van een matrilineair principe. Als er sprake is van 'de perfecte verbintenis', een Joodse vrouw die nageslacht krijgt met een Joodse man, dan is het nog steeds de vader die doorslaggevend is. Hoe verklaren we alle uitzonderingen op de regel? Wat zegt dat over de houdbaarheid van een matrilineair afstammingsstelsel binnen het jodendom?

Vervolgonderzoek zou zich dan ook meer moeten richten op de vraag of er wellicht een mogelijkheid bestaat dat de rabbijnen *geen* matrilineair principe voor ogen hadden. We hebben kunnen zien dat er altijd sprake is geweest van een patrilineair systeem voordat de rabbijnen besloten het over een andere boeg te gooien. Wellicht kan er nog meer worden gekeken in hoeverre de tannaim met hun Misjna er daadwerkelijk vanuit gingen dat hun ideeën nageleefd zouden moeten worden. In dit kader blijft Cohens (1999, p. 307) uitspraak nog altijd relevant: "In their statement of the matrilineal principle, however, the rabbis were philosophers, and, like most philosophers, they did not always live in the real world".

Literatuur

- Abusch, A. (2003). Negotiating Difference: Genital Mutilation in Roman Slave Law and the History of the Bar Kokhba Revolt. In Schäfer, P. (Ed.), *The Bar Kokhba War Reconsidered: New Perspectives on the Second Jewish Revolt Against Rome (Texts and Studies in Ancient Judaism, 100)*, (pp. 71 – 91). Tuebingen: Mohr Siebeck.
- Aptowitz, V. (1927). Spuren des Matriarchats im Juedischen Schriftum. *Hebrew Union College Annual* 4, 207 - 240.
- Alon, G. (1980). *The Jews in their Land in the Talmudic Age*. Jerusalem: The Magnett Press/The Hebrew University.
- Blenkinsopp, J. (2009). *Judaism: The First Phase. The Place of Ezra and Nehemiah in the Origins of Judaism*. Michigan/Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Clark, G. R. (1993). *The Word Hased in the Hebrew Bible*. Sheffield: JSOT Press.
- Cohen, S.J.D. (1999). *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*. California: University of California.
- Coogan, M.D. (2011). *The Old Testament: A Historical and Literary Introduction to the Hebrew Scriptures*. New York: Oxford University Press.
- Eilberg-Schwartz, H. (1990). *The Savage in Judaism. An Anthropology of Israelite Religion and Ancient Judaism*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Epstein, L. M. (1942). *Marriage Laws in the Bible and the Talmud*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schwartz, G. F., & Gripenotrog, D.R. (Eds.). (2007). *Jewish Identity in the Greco-Roman World*. Leiden: Brill.
- Hayes, C. (1999). Intermariage and Impurity in Ancient Jewish Sources. *Harvard Theological Review* 92 (1), 3-36.
- Hayes, E. C. (2002). *Gentile Impurities and Jewish Identities: Intermarriage and Conversion from the Bible to the Talmud*. New York: Oxford University Press.
- Heger, P. (2012). Patrilineal or Matrilineal Genealogy in Israel after Ezra. *Journal for the Study of Judaism* 43(2), 215-248.
- Humer, M. (2000). *Readers Guide to Judaism*. Terry, M. (Ed.). New York: Routledge.
- Ilan, T. (1997), *Mine and yours are hers. Retrieving Women's History from Rabbinic Literature*. Leiden: Koninklijke Brill N.V.
- Ilan, T. (1999). *Integrating Women in Second Temple History*. Hengel, M. & Schäfer, P. (Eds.). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Jacobs, L. (1995). *The Jewish Religion: A Companion*. Oxford University Press.

- Krupp, M. (2004). *Die Mischna. Textkritische Ausgabe mit Deutscher Übersetzung und Kommentar Herausgegeben von Michael Krupp: Kidduschin*. Jeruzalem: Lee Achim.
- Krupp, M. (2004) . *Die Mischna. Textkritische Ausgabe mit Deutscher Übersetzung und Kommentar Herausgegeben von Michael Krupp: Jevamot*. Gabriele Penska OSB (Ed.). Lee Achim: Jeruzalem.
- Lange, N. de (2010). *An Introduction to Judaism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Modrzejewski, J. M. (2003). "Filius suos Tantum" - Roman Law and Jewish Identity. In Mor, M. et al. (Eds), *Jews and Gentiles in the Holy Land. The Days of the Second Temple the Mishnah and the Talmud* (pp. 108 – 136). Jeruzalem: Yad Ben-Zvi Press.
- Neusner, J. (Ed.)(1988). *The Mishnah. A New Translation*. New Haven/London: Yale University.
- Oden, A., Robert (1983). Jacob as Father, Husband and Nephew: Kinship Studies and the Patriarchal Narratives. *Journal of Biblical Literature* 102 (2), 189 – 205.
- Ramon, E. (2006). The Matriarchs and the Torah of Hesed (Loving Kindness). *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues* 10, 154-177.
- Rives, J.B. (2003). Magic in Roman Law: The Reconstruction of a Crime. *Classical Antiquity* 22 (2), 313-339.
- Schiffman, L. H. (1985). *Who was a Jew: Rabbinic and Halakhic perspectives on the Jewish-Christian Schism*. Hoboken, New Jersey: Ktav
- Schiffman, L. (1985). Jewish Identity and Jewish Descent. *Judaism* 34 (1), 78 – 85.
- Skolnik, F. & Berenbaum, M. (Eds.) (2007). *Encyclopaedia Judaica Volume 20*. (2nd ed.).
- Sorek, S. (2002). Mothers of Israel: Why the Rabbis Adopted a Matrilineal Principle. *Women in Judaism* 3(1), 1-12.